

HETMAN (1410) *sb m*

hetman (1403), **hejtman** (6), **etman** (1); hejtman *BartBydg* (2), *RejRozm*; hetman : hejtman *LibLeg* (26 : 2), *GroicPorz* (1 : 1); hetman : etman *Diar* (4 : 1; 81).

e jasne (*w tym 1 r. błędne znakowanie*); -mân (w tym 2 r. błędne znakowanie oraz 11 r. zapis -an); -man- (710), -mân- (65); -mân- *ModrzBazStryj*, *KmitaSpit*; -man- : -mân- *Leop* (17 : 5), *BibRadz* (34 : 2), *BielKron* (96 : 40), *Macz* (20 : 2), *HistRzym* (3 : 1), *RejPos* (42 : 2), *RejZwierc* (40 : 1), *BudBib* (26 : 3), *BiałKaz* (3 : 1), *SkarŻyw* (11 : 1), *StryjKron* (39 : 5).

sg N hetmân (522). ♦ G hetmana (184). ♦ D hetmanowi (71), hetmanu (1); -owi: -u *LibLeg* (1 : 1). ♦ A hetmana (152). ♦ I hetmanem (194); -em (18), -(e)m (176). ♦ L hetmanie (28). ♦ V hetmanie (8). ♦ pl N hetmani (73), hetmanowie (19), hetmanie (2); -owie *ConPiotr*, *OrzRozm*, *BudBib* (5), *ModrzBaz* (4), *SkarŻyw*, *StryjKron* (4), *ReszList*, *PudłFr*; -i : -owie *SarnStat* (7 : 1); -i : -e *Górndworz* (2 : 2). ♦ G hetmanów (42); -ów (8), -(o)w (34). ♦ D hetmanóm (22); -óm (3), -om (2), -(o)m (17); -óm *ZawJeft*; -om *OrzQuin*; -óm : -om *SarnStat* (2 : 1). ♦ A hetmany (55), hetmanów (6); -y : -ów *Leop* (3 : 1; 1. Mach 2 arg), *StryjKron* (2 : 3; 41, 66, 265), *SarnStat* (1 : 2; 6, 425); ~ -ów (2), -(o)w (4). ♦ I hetmany (22), hetmanmi (1), hetmanami (1); -ami *WujNT*; -y : -mi *Diar* (1 : 1). ♦ A a. I hetmany (2) *Leop*, *PaprPan*. ♦ L hetmaniech (4) *PaprPan* (2), *ModrzBaz*, *SarnStat*, hetmanach (1) *GostGospSieb*; -ech (1), -(e)ch (3).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.

1. Ogólnie: głównodowodzący wojskiem; *dux (militum) Murm, Mymer*¹, *BartBydg, Calep*; *imperator Calag, Cn; campiductor BartBydg* (1400) : *Murm* 175; *Mymer*¹ 11; *BartBydg* 25, 45b; *RejKup Cv*; Bo ſnádniey bitwy wygraſz/ gdy ſtłuczeńſz hetmáná. *RejWiz* 172v, 69v; *RejAp* 161v; *Górndworz Ff6* [2 r.], Ff6v [2 r.], Kkv; Bo pátrz gdy Hetman iáki zacny po iákim ſławnym zwycięſtwie więźnie wiedzie/ dziálá przed nim toczą/ chorągwie nioſą/ nie może być aby s tego wielkiej rádości vžyc niemał. *RejZwierc* 144, 85v, 87v, 94v, 96v, 114v (10); Kriegsfürer. Hetmań [!] Rotmíſtrz. Imperator. *Calag* 318a; pátrz iák Hetman ſpráwny/ Wiele waży ná woynie *StryjKron* 230, 230 *marg*; Dux Qui dicit – Wodz, hetmán. *Calep* 343b; *KochFrag* 42.

W połączaniu szeregowym (1): Tuć sie znáćzy/ iż y ſwięci ludzie/ y oni krolowie oni rycerze/ á oni hetmáni/ bywáli vbráni/ á vžywáli onego hoynego nádánia od Páuá [!] ſwego *RejPos* 162.

W przeciwalleniu: »žołnierz ... hetman« (1): bo kiedyby ſílá/ á dužoſć láma płaciſlá/ był by záwdy žołnierz kthory fie biye/ w więſzey wadze/ niż Hetman ktory ludzie przywodzi. *Górndworz* X6.

W porównaniach (10): *OrzRozm* V2v; Bo tak wiedz/ ifz w człowieku ſą mocarki dziwne/ Nie tilko ſobie rozne/ ale i przećiwnie. Ieft byſtra popędliwoſć/ ieſt żądza niefsyta. [...] Nad ktorimi ieſt rozum/ iako Hetman/ ktori Ma ſtrzedz/ aby znich żadna niemogła wziąć gori. *KochSat* B4v; *RejPos* 15, 263v; Tákże w Philippopolu/ wielgiſię [!] pocžet Biſkupow z iáchał/ ále iáko woſko bez Hetmáná porážony niewiernosćią y fálfz fałſzem kácerſkim zoſtał. *SkarJedn* 145, 61; *SkarŻyw* 258; Iáko hetman w woſzce/ [Piotr] obchodząc opátrował ktora część byá vſzykowána/ ktora ozdobiona/ ktoraby potrzebowałá przyſzcia iego. *WujNT* 435; *SkarKaz* 313b; *KlonFlis* D4.

W charakterystycznych połączeniach: hetman chłubny, dobry, dzielny, mądry, sławny, sprawny (2), wielki [= sławny], wspaniły, zacny (2).

Przysłowia: iż lepsze wojsko Ieleni gdy ie vmieięthny Lew powiedzie/ niżli wojsko lwow kthorymby głupi á tępy Ieleń Hetmánem został. *RejZwierc* 187v; Iuż to Wojsko kážde mdle gdzie Yeleń Hetmánem *MycPrz* I C4; *StryjKron* 230 marg.

Mulier Imperator et mulier miles proverbium, Niewiástá hetman/ Niewiástá żołnierz/ to yeſt ták pan yáko y oddány zá nic obádwá ſtoyą. *Mącz* 235d.

Wyrażenie: »na(j)wyższy hetman« [szyk 2 : 1] (3): Krol Królestwá Polskiego vžýwa/ iáko naywyſzſzy Hetman *OrzRozm* V2v, M3v; *SkarJedn* 61.

Szeregi: »hetman i (a, albo, bądź) krol« [szyk 3 : 2] (5): *RejPos* 263v; Nie vſlyſyſz tám aby hárduch krolow/ albo chlubnych Hetmánow *RejZwierc* 263; *MycPrz* I C4; *SkarŻyw* 258; *KmitaSpit* Cv.

»przewodnik, hetman« (1): Wyelmožnemu pánu/ pánu Mikołaiowi Mieleckiemu/ Woiewodzy ziem Podolskich/ [...] Bądźże im przewodnikiem/ bądźże im Hetmánem/ Z dawnáš tego tytułu ty ieſt godnym pánem. *PaprPan* B.

»hetman także i sprawca« (1): Y Hetman w wojsce/ tákže y iáki ſprawczá w obleženiu wiele y ſobie y ludziom ſercá dodáć y rády može *RejZwierc* 86.

W przen (13) : ziemię žydowską ktorą on [Bóg] ſobie ſnadz miedzi inemi zá hetmáná przełożił. *RejPs* 162; *RejPos* A4; A ktož Hetmánem? Rozum. A ktož ná ſtražy? Rozmyſl. A ktož ſzpiegiem? Czuynošć á Báczošć [...] Tedy y taki nieprzyiaciel nicz nam stráſzen nigdy nie będącie. A ieſli nieobáčnie przypádnie á ſzkodę vcžyni/ žálošći nam wielkiej vcžynić nie može/ ieſli ſie Hetmáná á ſzpiegow rádzić będąemy *RejZwierc* 153, 153; *CzechRozm* 233; *PaprPan* B; Hetman ktory był w Sępie/ ten ich ſíla dławili *KmitaSpit* C5, B, C5; [o wilkach] Druga przypowieść tegoróz Ferhát Beká. [...] Ná to záras Hetman [= wilków] rzekł o zgodę pitáiac/ Ná wielkošć y zuchwálſtwo ieich ono niedbáiac. *CzahTr* E, E.

Szereg: »rotmistrz albo hejtman« (1): Koth przifſedſſi do lwa do krati mowy wei wey tocz iakiſz kraſni pan Abo rotmistrz albo hejtman *RejRozm* 391.

Przen (110) :

a) *O Bogu i aniołach* (61) : *RejLas* w. 71; *RejKup* Tv, dd6; *MurzHist* N4v; *LubPs* dd4, ff4v; Vciecz fie do rozumu/ á wołay do Páná/ Vŕzryſz iż z niego będąeſz miał přetko hetmáná. *RejWiz* 175v, 106; *RejAp* 103; *RejPos* 78, 145; A ieſlić cnotá s tego nie pomože/ Ktorą vblagáć maſz twoiego Páná/ Iáko Hetmáná. *RejZwierc* 116v, 255v; *ModrzBaz* 136v; iáko w piſmie ſ. czytamy: w wojsku náſzym/ ſam Pan Bog Hetmánem ieſt *PowodPr* 59; *CzahTr* F, G4; *SkarKazSej* 685b, 689b.

hetman czyj = dowodzący kim [w tym: z zaimkiem (21), z rzecznikiem (4)] (25): *LubPs* E3v, O5v [2 r.], T5v; A záſteć Bog ſam známi ieſt Hetmánem náſzem [ecce nobiscum in caput (marg) pro duce (-) Deus] *BibRadz* 2.Par 13/12; Pan Hetmánem ludzi ſpokoynych *RejPos* 334 marg, A4v, A5v, A6, 109v, 263 [2 r.], 332; iż kiedykolwiek s poſtráchem á poruczáiac ſie Pánu Bogu ſwemu Polacy cokolwiek záczęli/ záwždy był Pan Hetmánem ich *RejZwierc* 257v, 257v [2 r.]; *CzechRozm* 227, 240v; *SkarŻyw* [407]; *KochMRot* B4; *ArtKanc* K18v, Q20v; *LatHar* 351; *SiebRozmyſl* F3v. Cf »hufcow niebieskich hetman«.

hetman nad kim (2): *RejPs* 96v; aby pan [...] ſam raczył być od ſprzećiwnikow obrońca možnym/ á hetmánem nád ludem ſwoim. *LubPs* T5v marg.

W połączeniu z imieniem (11): CZáſu lepak onego/ ſtanie Micháel Hetman wielki [*Michael princeps magnus*] *BudBib Dan* 12/1; *CzechRozm* 95, 221, 227, 233, 240v; á Chryſtus Hetman náſz co nacelnieyſzy y mocnieyſzy y nazacnieyſzy [*lud*]/ [...] ná tē potrzebę ſtráſzliwą przypuſcił. *SkarŻyw* [407]; *MWilkHist* F3v; *CzechEp* 368; *ArtKanc* K18v, S8.

W połączeniach szeregowych (2): iedno do tego świętego Hetmáná twoiego/ á do tego Krolá y Wodzá twoiego/ pytayže ſie o nim co narychley *RejPos* A6; A tegoć on [*Bóg*] pokoiu wodzem/ Hetmánem/ y kſiążciem być vſtawicźnie chce. *RejPos* 334v.

W charakterystycznych połączeniach: *hetman cichy, możny (możniejszy)* (3), *nienaganiony, pokorny, święty, wielki [= sławny], wierny*.

Wyrażenia: »nawyjszy hetman« (1): A iefcze Bogá rodžíć/ [*o Panno*] rzeczy więtſzé były. [...] tego/ co niebá/ źiemie pánem/ Anyołów/ Cherubinów/ nawyszym Hetmánem *SiebRozmyśl* F3v.

»hufcow niebieskich hetman« (1): Chodź ſám ty do mnie Miáchale [!] Hufcow niebieskich Hetmánie. *MWilkHist* F3v.

»hetman niebieski« (2):ieſli ſtáecźnie ſtoiſz przy woley á przy ſpráwach Páná ſwego/ przy onym Krolu á przy onym wielkim Hetmánie niebyeskim *RejPos* A4; *PowodPr* 4.

Szeregi: »krol a hetman« (4): Słuchayže tu pilnie thego wdzyęcznego Krolá ſwego/ á tego ták wielkiego Hetmáná ſwego/ iáko thu páſuie ty Rycerze ſwoie *RejPos* 263, A4, A5v, 263. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»kſiążę a hetman« (1): A zgotowanichmy ktemu/ ábychmy zwycięzywſzy tē docieśną ſmierć/ [...] z nim iáko s kſiążciem ſwym á z Hetmánem ſwoim/ [...] žywo á wiecznie krołowali. *RejPos* 109v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»(gospodarz) hetman i (a) obrońca« [*szyk 2 : 1*] (3): A w káždym niebeſpyeczeńſtwie áby [*Bóg*] ſam wiernym á možnim ich Hetmánem y obrońcą być raczył. *LubPs* E3v, T5v *marg*; *RejPos* 198v.

»hetman, (a) pan« [*szyk 2 : 1*] (3): [*abyſ*] [...] ſtał mocnie á ſtale przy thym Pánu ſwoim á Hetmánie ſwoim/ iáko práwy Rycerz á wierny boyownik iego *RejPos* A4v, 79 [2 r.].

»wodz i (a) hetman (wiary)« [*szyk 8 : 1*] (9): gdyż Pan Bog ſam iefth wodzem á hetmánem ludu ſwe^{go}. *LubPs* O5v *marg*; *CzechRozm* 95, 221, 227, 240v, 259v; *CzechEp* 73, 128, 368. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

b) *O szatanach i złych duchach jako pomocnikach szatanów; niekiedy w alegorii: grzechy główne* (38): Dármopych hetman pychy *RejWiz* Cc5v, 165, 168, 168v [3 r.], 169, 174 (12); Azaſz on [*szatan*] nie ma onych Hetmánow ktorzy borzą/ niſzczą/ á zákrywaią ſwiętą náukę Páná náſzego *RejPos* 78v, 26, 70v, 78v, 79; A ták wielki to ieſt waleczník iſcie/ á nie ledá iáki zwycięſcá/ kto tego nieſláchetnego Hetmáná/ co tē ſześć hufow wiedzie zá ſobą/ bez wſzey obrony á bez wſzey zbroie porážić može. *RejZwierc* 79, 252; *PaprUp* A3v.

hetman czyj = podległy komu [z zaimkiem] (5): Otož mnie krol [= *Lucyper*] roſkazał tám do ſwych hetmánow/ Idź/ co ſą ná powietrzu *RejWiz* 160; (*marg*) Czártħ powyetrze záraża. (–) Ten powietrze zaraża/ kiedy Pan dopuści/ Gdy ty ſwoie hetmány ſwoſolnie roſpuſci. *RejWiz* 169v, 167v, 169v; *RejPos* 332.

hetman czyj = dowodzący kim, czym [w tym: z zaimkiem (2), z rzeczownikiem (6), z przymiotnikiem (2)] (10): Zárlok/ hetman pijánic. RejWiz 169 marg, 173 marg, 173v, Ddv, Dd4v; RejPos 54 [2 r.]. Cf »ciemności hetman«, »hetman świata tego«.

W charakterystycznych połączeniach: hetman napirwszy, niesprawiedliwy, nieślachetny, okrutny (3), sprosny (2), srogi, wielki [= sławny], zły (2).

Przysłowie: A thák iuż pewnie či nędzni Ielenie będąli mieć w tey zgodzye á w tym pokoiu tego Lwá [= szatana] Hetmánem/ tubych sie thu themu rad podziował/ coby wygrał on märny Lew ryczący/ [...] kthory [...] krážy rycząc/ á biega około ſthadká thego Pánskiego/ áby kogo z niego poźrzeć RejPos 334.

Wyrażenia: »ciemności hetman« (1): O Woynie náſzey/ ktorą wiedźiemy z ſzátanem/ światem/ y čiálem. [...] Ale boiowanie Byt nász podniebny/ on frogi čiemnoſći Hetman/ y świátá lákome márnoſći/ O náſze pilno czynią zepſowánie. SzarzRyt A2.

»hetman nawyższy« (1): Toč ieſt hetman nawyſszy bezecney zazdroſci/ Co nawięcey przypada z márney lákomoſci. RejWiz 173v.

»hetman świata tego« (2): Náuká piękna przećiwko moczy čzártá ſproſnego/ kthory ieſt możny zwycięſcā á Hetman śwátá [!] tego. RejPos 76v marg, 78v.

»wielki hetman« = Lucyfer (1): A gdy ten wielki hetman co ták światem toczy/ Z dopuſzczenia Pánskiego proporce roſtoczy RejWiz 139.

Szeregi: »rotmistrz a hetman« (1): A tu dopirko porázíſz drugie ony Rotmistrze á Hetmány tego to złoczyńce ſwego/ poſpołu y z mocą iego. RejPos 79.

»zbrojnik a hetman« (1): Iuż on frogi zbroynik á on okrutny Hetman tego świátá/ [...] przyſtapiſie do niego RejPos 78v.

c) *O ludziach odznaczających się wybitną działalnością: o apostolach, o świętych, o obrońcach lub prześladowcach Kościoła katolickiego, o poetach (10): SkarJedn A6v; poſłany był [św. Leon] od Pápieza Syxtusa trzećie^{go} do Fráncyey: ná porownánie dwu wielkich Hetmánow/ ktorych niezgodá kościołowi Božemu ſzkodziſá/ to ieſt Aeryuſzá y Albinuſa. SkarŻyw 317; (marg) Apoſtolowie iáko chorążowie nád pieſzymi naprzod vſzturmu polegli (–) bo ini podleyſzy tym ochotniey zá ták zacnymi hetmány idać/ zwycięſtwo nam przyſpiali. SkarŻyw [407].*

hetman czyj = podległy komu (1): gdy właſny ſlugá ich á on przebrány Hetman ich [Pawel]/ ktory wielkim duchem á ſrogim ſercem iawnie przeſladował imię Páná tego/ ſtał ſie wneth przećiwnikiem ich RejPos 283v.

hetman nad kim (1): RejPos 57v cf Szereg.

W połączeniu szeregowym (1): O czym ſłyſząc Apoſtolowie/ iáko Hetmáná á ſprawcę á wielkiego Doktorá y ſlugę wiernego/ á ſzáfarzá nauki Chryſtuſowej/ wyſlali z Hieruzálem do Antyochiey S. Bárnbé. SkarŻyw 536.

W porównaniach (3): (marg) Wielka lidzbá vcžniow S. Antoniego: á czego ich vczył. (–) Woyny ich z ſzátanem duchowney/ iáko hetman napilniey náuczał. SkarŻyw 57, 361, 536.

W charakterystycznych połączeniach: hetman przebrany, wielki [= sławny] (2), zacny (2).

Wyrażenia: »starszy hetman« (1): Tego zacnego Pocztu [poetów] ieſt ſtářzym Hetmánem Sławny REY/ godzien iſcie być y rádny Pánem. *Prot E.*

»szatański hetman« (1): ná iego náukę wſyftkie vffy kácerſkie/ záraz po nauce š. Piotrá y Páwla vderzyły/ [...] A cí ſzatáńcy Hetmánowie [...] z błędu w błąd iáko mowią/ ze dždžá pod rynnę wypadáią/ z Lutrowego woyſká do Kálwinowej roty *ReszList* 183.

»hetman wojska« (1): Piotrá do Rzymu/ iáko przećiſ poſpolitey narodu ludzkiego zgubie/ poſlác [*Chrystus*] raczył/ iáko Hetmáná woyſká fwego *SkarŻyw* 361.

Szereg: »hetman a sprawca« (1): Bo y tu ná ſwiecie/ ácž to bywa przez przełożone ſlugi iego/ á przez ty ktore tu on vczynił Hetmány á ſprawcami ſwiátá tego nád ludem ſwoim/ [...] ma wdzięcznie przymowáć poſluſzeństwo ono *RejPos* 57v. [*Ponadto w połączaniu szeregowym 1 r.*].

d) *O utworach J. Kochanowskiego o tematyce wojennej* (1) : Fráſzki zás dla dobrych towárzyſzów piſzę. [...] Tobie/ Laſki/ co właſnie záwołanié twoie/ Zaclé Hetmány dáię/ y ſurowé boie. *KochFrag* 54.

a. *W stosunkach polskich tytułu nadawanego przez króla początkowo doraźnie, w miarę potrzeby, później też (w XV – XVI w.) jako tytuł stały; imperator Modrz, Cn; (supremus exercitus) capitaneus JanStat, Cn; dux belli, tribunus Modrz; ductor, supremus dux exercituum regni, imperator et administrator belli gerendi, imperator summus a. castrorum a. exercitus regni, magister militiae, strategus Cn* (427) : *MetrKor* 38/286, 287 [4 r.]; *RejRozpr* K3; ma się IKM sam osobą swą obrocić, z jakim będączie raczył nawięczsem pocztem ludzi, a ine wojewodztwa przyległe drugiej potrzebie z etmanem obrocić ku potrzebie drugiej *Diar* 81, 81; *UstPraw* K3v; *RejFig* Cc3 [2 r.]; *RejZwierz* 91, 102v, aa3; *OrzRozm* N4 [4 r.], R2, V2v; *BielKron* 412, 419, 422v; boć mi iefzcze żaden z Hiſtoryków/ którzy o ſławnym onym Hetmánie [*Janie Tarnowskim*]/ y o mężnym Rycerſtwie iego piſáli/ doſyć nie vczynił *OrzQuin* R4, Rv [2 r.], R2v; *Prot* B4; *GórDworz* O6v, Q4 [2 r.]; *RejZwierc* 19v, 113, 120, 181, 187v; *BielSpr* 70v [2 r.]; *PaprPan* A2v, B, B3, Cv, Q4v (9); áż do tego czáſu żadny Sędzia/ żadny Hetman/ żadni Senatorowie/ nie ziawili ſię v nas/ ktorziby ſię do tego ſtátecznie przyczynili/ iákoby winę ſluſzną za mężoboſtvo vſtawili. *ModrzBaz* 79 v, 8v, 23 [2 r.], 30, 47 [3 r.], 47v (24); *StryjKron* 622, 702, 732, 772; *CzechEpPORz* *3 žp; *KochJez* A2v, B3, B4, B4v; *KochProp* 5; *KochWr* 36; *PaprUp* C4v; *ActReg* 3v, 4v, 8, 10 [2 r.], 14 [2 r.] (79); *GrochKal* 26; *OrzJan* 52, 53, 65 [2 r.]; *WyprPl* C3 [2 r.]; Dwu Hetmánów *sub Interregno* po Henryku w Andrzejowie było obrano *SarnStat* 6; A inné Woiewództwa drugiéy potrzebie przyleglé/ támže z Hetmánem [*cum generali regni campiductore JanStat* 692] gdzie będączie trzebá/ obrócić ſie máią. *SarnStat* 117; ZOłniérze pienięžni/ [...] A wſzakóž bydź máią poſluſzni Hetmánowi *SarnStat* 427, *5, 6, 308, 355 [2 r.], 366 (39); *VotSzl* B4v; Rodzi wam tá mátka mężne y mādre y ſzczęſliwe hetmány *SkarKazSej* 667a; *SapEpit* A3.

hetman czyj = podległy komu [w tym: z zaimkiem (11), z rzeczownikiem (2)] (13): a mi chczemi na panſtwye naſchim będąc v k. m. y panſtwv waſzemv przyacielem bicz wedlie prziffiegy naſzey ktoräſmi czinyli. ſHetmanem waſchim pod Choczymiem *LibLeg* 10/62v; yakoſmi prziffyegaly y zHetmanem v m pod Choczymiem, abi bily wſitczi wyaeſnye naschi od was wipvíſceny *LibLeg* 10/124, 6/78v, 10/61v, 62, 113, 11/48 (9); *UstPraw* E3v; *OrzRozm* M3v; *OrzJan* 45; *SarnStat* 355.

hetman czyj = dowodzący kim [w tym: z zaimkiem (6), z rzecznikiem (5)] (11): *BielKron* 417; *OrzQuin* Rv; *BiałKaz* L2; *PaprPan* Q2v, Cc2v; *ModrzBaz* 114; Co nászy Hetmáni y Pánowie pomocni będą/ iefliż my/ máiac iuż nieprzyjaśielá przed oczymá/ dopiero diíputować będącmy *OrzJan* 69. Cf »wojny hetman«, »hetman wojska«.

hetman nad kim (3): *BielKron* 387v; Zbigniew z Brezia Márszałek Koronny/ Hetman nad Polaki/ ktorých bylo 1000. z włoczniámi *StryjKron* 517 marg, 662.

W połączeniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: imię + hetman (68), hetman + imię (20)] (88): *LibLeg* 6/77v, 79v, 158v, 192, 10/113, 11/23v; *MetrKor* 61/224v; *Diar* 63; *GroicPorz* A3; Pan on mądry á dźielny Hetman Pan Ian Tarnowski/ [...] mnie tho powiadał *OrzRozm* Ev, O4; *BielKron* 387v, 394v, 403 [2 r.], 409v [2 r.], 411 (20); *OrzQuin* Rv, R2; *KwiatOpis* C3; *RejZwierc* 274v; *MycPrz* II C2v; *BiałKaz* L2, L3; *PaprPan* Cv, Vv, Cc2v, Ee4v, Ffv; *ModrzBaz* 47; *SkarŻyw* kt; *StryjKron* 517 marg, 622 marg, 662, 672 marg, 702 (13); *CzechEpPOrz* *2; *KochJez* kt, A2; *KochEpit* kt, A2; *GórRozm* D2 [2 r.]; *ActReg* 75, 97, 120, 125; *OrzJan* 41, 65 [2 r.], 76; *JanNKar* D3v; Hetmáná opátrznego, serdecznego, vmiejetnego, y wielce szczęśliwego, Ianá Zamyskiégo, táfz ziemiá nálzá R. P. poświęciła *SarnStat* 454, 421, 948, 1015, 1048 [2 r.], 1051 (10); *KmitaSpit* A4v; *VotSzl* C [2 r.]; *CzahTr* A2.

W połączeniach szeregowych (16): *ConPiotr* 31; A IKM aby raczył sam obecnie ku temu czasowi być, gdyż może tam tę potrzebę przez ine odprawić, hetmany, rotmistrzmi, i sprawcami Księstwa onego. *Diar* 29, 25; *UstPraw* D2v; Krol iáko nas broni/ przez Hetmány/ przez Woiewody/ przez Kálfzellany/ przez Stárosty swe *OrzRozm* T3; *RejAp* 186v; *BielSat* G4v; bo sie tylko v nas záchowuie ná zwirzchności Rycyrfkiey Hetmán/ Rotmistrz/ Porucznik/ Dzieciątnik/ Towárzyfz *BielSpr* 29v; Tuż sie też mówi o Woiewodách/ y o Hetmánie/ y o innych Przełożonych woiennych [*de palatinis et imperatore, et de reliquis praefectis rei militaris*]. *ModrzBaz* 114v; Lácnoć o to że ćie zwać będą y witać Hetmánem/ Wodzem/ Rotmistrzem/ Porucznikiem/ Dzieciątnikiem/ Chorążym [*imperatorem, ducem, chiliarchum, centurionem, decanum, aquiliferum*]/ ále być tym/ á temu co należy dosyć czynić/ to więc bárzo trudna. *ModrzBaz* 114v; *SkarJedn* 62; *StryjKron* 737; *SarnStat* 432, 436; *VotSzl* C2, E3.

W charakterystycznych połączeniach: *hetman dobry* (2), *dzielny* (3), *fortunny*, *godny*, *mądry* (3), *mężny*, *młody*, *możny*, *nikczemny*, *opatrzny*, *porządny*, *potężny*, *prawy*, *serdeczny*, *sławny* (4), *srogi*, *szczęśliwy* (3), *umiejetny*, *wielki* [= *sławny*] (4), *zacny* (10), *zleniały*.

Wyrażenia: »wojny hetman« (2): *OrzQuin* R2; wászá K. M. ieſt ten/ którego poddáni domá wielkim Królem/ krómu domu/ szczęśliwym y zacnym woyny Hetmánem wſyftkié narody przyznawáię. *OrzJan* 75.

»hetman wojska« [szyk 1 : 1] (2): żeby Campiduktorowi álbo Hetmánowi woyſká [*regni exercituum campiductoris JanStat* 702]/ y iego roſkazániu przykładem innych Setników byli poſluſzni *SarnStat* 447, 948.

Zestawienia: »hetman jeneralny« (1): *Item*, Piſarz polny przy Hetmánie generálnym, iest též Actuáriuſz, iáko v źiemſtwá, y ſądzí. *SarnStat* 438.

»hetman koronny, korony (polskiej)« [szyk 53 : 3] (45 : 11): *LibLeg* 6/160, 10/61v, 11/181, 185v; *ConPiotr* 31 [2 r.]; uczynił k nim rzecz JM pan krakowski Joannes comes Tarnovius, hetman koronny *Diar* 63; postrzelał lud Krolewski/ otarł sye o Hetmánow Koronnych oczy *OrzRozm* C3; *BielKron* 415, 420, 421v, 423 [2 r.], 424; *RejZwierc* 254v; *MycPrz* II C2v; *PaprPan* Cv, Ffv; *StryjKron* 742; *GórRozm* D2 [2 r.]; *KochProp* 5; *ActReg* 6, 56, 77 [2 r.], 113 (11); *GrochKal* 22; *SarnStat* 133, 355, 366, 424, 426 (13); *VotSzl* C, E3v, E4v; *CzahTr* A2. Cf »hetman wielki koronny«.

»hetman litewski« [szyk 5 : 3] (8): *BielKron* 401v, 409v, 411; *StryjKron* 742; *KołakCath* A4v; Miánuiemy [...] do wojská przy Hetmánie Litewskim/ Michálá Traczkowicá/ Podkomorze gó Połockiego. *SarnStat* 444, 426, 1205.

»hetman polny« = *campiductor, capitaneus (campestris)* *JanStat*, Cn; *praetor, quaestor Mącz; legatus imperatoris, magister equitum, vicarius supremi ducis* Cn [szyk 18 : 7] (25): *MetrKor* 61/224v; *LibLeg* 11/23v, 135v, 136; *OrzRozm* M3v; *BielKron* 422v, 424; *Mącz* 319d, 336b; *BielSpr* 70; *PaprPan* Vv; *StryjKron* 787 [2 r.]; *KochJez kt*, A2; *KochEpit kt*, A2; *SarnStat* 366, 422, 434, 1015; Przy których [zamkach] niechayby I. M. Pan Hetman Polny [...] vštawicznie ná Podolu mieškał *VotSzl* E3, E3v, E4v, F.

»hetman polski« = *exercituum Polonorum imperator Modrz* [szyk 4 : 3] (7): *OrzRozm* O4; Położył sie v Choćimiá z wojskiem swoim Hethman Polski miesiącá Sierpniá. *BielKron* 424; *ModrzBaz* 47; *StryjKron* 622 marg; *SarnStat* 426, 442, 1205.

»hetman wielki, najwyższy, zwierzchni« [szyk 9 : 4] (10 : 2 : 1): *KromRozm* III F8v; *BielKron* 423v; *OrzQuin* R2; *BielSpr* 70 [2 r.]; *StryjKron* 757, 787 [2 r.]; *OrzJan* 41, 76; *KołakCath* Bv; A wſzákże o targowym polnym/ tedy tá moc niech będzie záchowaná do Hetmáná Wielkiégo [*ad campiductorem generalem JanStat* 294] *SarnStat* 312, 948.

»hetman wielki koronny, Korony Polskiej; hetman najwyższy Korony (Polskiej), Krolestwa Polskiego« [szyk 11 : 4] (3 : 1;5 : 1): jako przysiagal y smovą czinyl Vielmozny pan Ian Grabya Tharnowlski Castellan krakowski Heythman nayviszy Corony polskiey *LibLeg* 6/158v, 6/77v, 79v, 11/183v; *GroicPorz* A3; wieczney pámięci godny mąż Mikołay Sieniawski/ Hetman wielki Koronny/ ten by łafkom wázym powiedział *BiałKaz* L3; *SkarŻyw kt*; *ActReg* 75; *KołakCath* B2v; *JanNKar* D3v; *SarnStat* 421, 425, 1048, 1204, 1214.

»hetman (wielkiego a. najwyższego) Księstwa Litewskiego« (15): *StryjWjaz* A2; *StryjKron* 757; *KochJez kt*, A2; *KochEpit* A3; *ActReg* 44; A ludzie narodu Litewskiego/ pod spráwą Hetmáná Wielkiégo Księztwá Litewskiego bydź máią. *SarnStat* 426 [*idem* 1204] 133, 425, 442, 862, 1015, 1204 [2 r.]; *VotSzl* C.

»(wielki) hetman liflandcki« [szyk 1 : 1] (2): A tego Páñtwá [...] Iaſno wielmožny Pan á Pan Ian Chotkiewicz/ [...] wielki Hetman Liflandcki. [...] Administratorem ieſt. *KwiatOpis* C3; *SarnStat* 425.

Szeregi: »jenerał to jest hetman« (1): Stároſtowie Duchownych, Generałowi, to ieſt Hetmánowi, máią bydz poſluſzni. *SarnStat* 447.

»kampiduktor albo hetman« (1): *SarnStat* 447 cf »hetman wojska«.

»(ani) krol, (i, abo, ani) hetman« (5): *RejWiz* 118; Ktorych stároftow niechby tá powinność bylá/ wywiedziawszy się pewnie wszytkiego/ [...] Kroli ábo Hetmánowi [*regi aut imperatori*] oznáymowáć *ModrzBaz* 103v; *KochPieś* 4; *SarnStat* 427; *SzarzRyt* C3.

»marszałek albo (i) hetman« (2): tedy cokolwiek Márszałek ábo Hetman ku płaceniu rzeczy/ [...] chowác poftánowi: tákową vftawę przez obwołánié Woźnégo ma opowiedzieć. *SarnStat* 312, 425.

»hetman, starszy sprawca« (1): Bo do tákowej [obrony] ludzi Rycerfkich/ gotowych/ porządnych kupy/ iużby beśpieczniew y lácniey obywátele kráiof tamtych/ zbieráć y zgromádzáć się mogli/ [...] nie fwárząc się w ten czás gdyby się trzebá potykáć/ o Hetmáná/ o stárfzego spravcę. *VotSzl* E4v. [*Ponadto w połäczeniu szeregowym 1 r.*].

»hetman, wodz« (2): A iáko o Hetmány/ wodze y ludzie Rycerskie iezdne/ w oyczynie nászey/ zá láfką Božą/ nie trudno *VotSzl* C, B4v.

»wojewoda, to jest hetman« (1): Iest w Polſzce Krol [...] ma pod sobą Woiewody/ to iest polne fwe Hetmány *OrzRozm* M3v.

a. *W Polsce średniowiecznej (najczęściej odpowiednik wojewody); dux Modrz* (22) :

hetman czyj = podległy komu [z zaimkiem] (3): Bolesław [...] rzekł ku Hethmánowi swemu Wfzeborowi *BielKron* 353v; *PaprUp* B2v; *KlonKr* D3.

hetman czyj = dowodzący kim [w tym: z zaimkiem (3), z rzeczownikiem (1)] (4): Trzeciego vphu Hetmanem byl Mieczław kxiążę Opolskie *MiechGlab* 10, 10 [2 r.]; *StryjKron* 406.

hetman nad kim (1): rok 1326. Władiśław Lokietek wziąwszy ná pomoc tyfiać dwieście Litewskiego Rycerftwá od Gediminá/ nád ktorymi byl Hetmánem Dawid *StryjKron* 405.

W połäczeniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: imię + hetman (11), hetman + imię (8)] (19): *MiechGlab* 10 [3 r.]; ktory [*Zbigniew*] wziąwszy towárzyftwo z brátem Bolesławem žáłowáli sie ná Sieciechá Hethmaná we Wrocławiu ná Seymie/ iż sie źle záchowuie *BielKron* 349v, 349v [2 r.], 350v, 351 [3 r.], 352v [2 r.], 353v, 354v; *StryjKron* 330, 405, 406, 457; Wladisław Herman [...] bel Fortunnem Panem przes Hetmana swego/ Sieciecha kazdemu Nieprzijacielowi bel ſrogiem *PaprUp* B2v.

Wyrażenia: »hetman krolewski« (1): Skárbimirz Woiewodá Krákovski Hetman krolewski/ bacząc pánską láfkę z swoich dobrych poſług/ ſhárdział kroliovi *BielKron* 352v.

»hetman polski« (1): Kniáž Roman zgołá ſzáblą ogromnymi słowy/ Poſila fwych [...] Toż Hetman Polſki czyni fwych nápomináiac *StryjKron* 240.

»hetman powiatowy« (1): ponieważ Woiedowie [!] wedle stárodawnych vftaw sá Hetmány powiatowymi ná woynie [*palatini municipiorum duces sint in bello*]. *ModrzBaz* 120.

»hetman wojenny« (1): Zaden sie o tho niewſpierał/ iedno Wfzeborz Woiewodá y Hetman woienny/ kthory broniąc ſirot wielekroć poražał Władzisławá *BielKron* 354v.

Szereg: »wojewoda i hetman« (1): *BielKron* 354v cf »hetman wojenny«.

b. *Dla stosunków obcych różnych epok nazwa używana przez autorów polskich przez analogię; (supremus) dux (exercitus a. exercituum regni a. militum) Mącz, PolAnt, Modrz, Calep, Vulg, Cn; (summus) imperator (belli gerendi a. castrorum a. exercitus regni) Mącz, Modrz, Calep, Cn; tribunus PolAnt, Modrz, Vulg; princeps (bellatorum) in exercitu a. currus a. exercitus a. militiae a. virtutis PolAnt,*

*Vulg; strategus Mącz, Cn; magister laniorum a. militiae PolAnt, Cn; ductor Calep, Cn; praetorius Modrz; archigubernus Calep; administrator belli gerendi, supremus exercitus capitaneus, praetor, rector armaturarum a. ducum a. exercituum a. militiae a. militum Cn (799) : FalZiol II 9a; BielŻyw 126; CZtirzy są Hordy, to ieſt, vphi Tatarow á tylož tež maią Hethmanow ktore Czarzami zową. MiechGlab 28, **v, 6, 29, 58, 59; LibLeg 10/69, 11/167v, 168; HistAl A4; LubPs hh4; RejWiz 86v, 155v; Poczyńił theż [Ezechijasz] w wojsku swego ludu Hetmány [*principes bellatorum in exercitu*]. Leop 2.Par 32/6; zwyciężył [Judas Machabejczyk] pothym dwu Hetmánów wielkich y mocnych z wojski ich Leop 1.Mach 2 arg, 4.Reg 25/10, 15, 18, 1.Par 12/14, 1.Mach 8/10, 2.Mach 4/40, 8/22; RejZwierz 3v, 4v [2 r.], 5, 6, 9v (28); BibRadz 2.Reg 3/38, 4.Reg 25/23, 26, 1.Par 7/40, 2.Par 18/31 (11); Był potym v nich [u Rzymian] Dyktator/ á to był nazwirzchnieyſzy. Po nim był Magiſter equitum/ to ieſt Hetman. BielKron 119v, 28, 64v marg, 114, 117v, 120v (21); KwiatKsiąż O4 [4 r.]; Primo congressu amisit ducem exercitus, W pierwſzem potikániu hetman zábit. Mącz 147d, 3c, 59b, 65d, 86b, 115d (21); oni wieldzy Hetmáni ftárzy/ mało mieli ná tym/ iž vmieli Ricerſkie rzemieſlo doſkonále/ ále chcieli być ktemu y vcžonemi: iáko Alexánder wielki GórnDworz G3v, G4v, G8 [2 r.], H2v, Q6v, Z6v (10); HistRzym 128v, 130v, 131; RejPos 213v, 217v, 218 [2 r.], 220v, 243 (9); RejZwierc 60v [2 r.], 64v [2 r.], 86 [2 r.], 93, 149 (14); Wiele sie ich tež ná to zgadzalo Hetmánów ftárych iž táká ordynácyia ná kſztałt Ryby Kárſiá ieſt pozytecžnieyſza niž gránowita BielSpr 23, 8, 12v [2 r.], 15, 15v, 18v (11); BudBib 2.Reg 24/4 [2 r.], 4.Reg 9/5, 1.Par 27/3, Ier 40/5, Judith 14/1, 1.Mach 3/27; BialKaz L2; BudNT Act 23/15, 17, 18, 19; PaprPan K [2 r.], Kv, M, N4, R2v (10); ModrzBaz 22v, 42, 59v, 74, 83 [2 r.] (16); Calag 588b; SkarŻyw 284; KochPs 99, 112, 161; wojská wielkie Cartaginenskie [Agatokles] z Hetmány poráził StryjKron 432, 115, 210, 240, 265 [2 r.], 406, 532; KochPieś 36; GórnRozm A2, G4; KochProp 7; ZawJeſt 3, 12, 17, 36; ActReg 182 [2 r.]; Calep 89b, 343b; GostGospSieb +3; Phil N, O3 [2 r.]; GórnTroas 44; gdy przyszedł Agrippá y Bernicá z wielką okazálością; y weſzli ná mieyſce ku ſluchániu zgotowane/ z hetmánami (*marg*) tyſiącnikámi. G. (–) y mězámi przednieyſzymi miaſtā onego WujNT Act 25/23, Act 21/32, 33, 37, 22/24, 26 (15); CzahTr E3v; SkarKazSej 673b; KlonWor **2.*

hetman czyj = podległy komu [*w tym: z zaimkiem* (52), *z przymiotnikiem* (28), *z rzeczownikiem* (26)] (106): MetrKor 46/117v; MiechGlab 6; LibLeg 7/100v, 10/68v; RejJóz B8; LubPs gg6; RejZwierz 29v; BibRadz 3.Reg 15/20, 2.Par 8/9, 18/30, Judith 4/1; OrzRozm N3v, N4; przedali záſię Iozephá Putyfárowi Hetmánowi krolá Egipſkiego BielKron 16v, 10v, 49v, 67v, 69, 71v (52); Y był w iego kroleſtwie niektory Rycerz [...] wálecžny imieniem Plácidus nawyſzſzy Hetman Krolewski HistRzym 126v; RejPos 27, 127 [2 r.], 127v [2 r.], 153, 185 (10); RejZwierc 200; Y vsłuchał Ben-há dád krolá Afy/ á posał hetmány ſwe ktore miał BudBib 2.Par 16/4, 1.Mach 7/26; BialKat L2v, L4v; PaprPan S2, Aa4, Ff2; Opónował ie zá grzechy ich/ Iabin Krol Chánáán z Hetmánem ſwoim Zyzáram SkarŻyw 559, 500, 593; StryjKron 36, 41 [2 r.], 51, 56, 66 (9); CzechEp [377] [2 r.], [378]; dom Timokliéy/ [...] záſtapił ieden z przednieyſzych Hetmánów Alexándrowych. KochWz 140; GórnRozm A2v; ActReg 182; Phil F, M; SkarKazSej 667b, 681a.

hetman czyj = dowodzący kim [*w tym: z rzeczownikiem* (47), *z zaimkiem* (29), *z przymiotnikiem* (3)] (79): MiechGlab **2, 59; LubPs Xv; Odpowiedział im Pan Iudás bądź Hethmánem wáſſym [*dux*

vester]. Leop Iudic 20/18, Gen 21/22, 33, Ex 14/7, Iudic 20/18, 2.Reg 24/2, 4, 4.Reg 25/23; BibRadz Gen 21/22, 32, Num 31/14, 1.Reg 26/5, 2.Reg 24/4 (14); trzećiego dniá Hetmáni chłopſcy wyſzli s vlm̄y do woyſká. BielKron 202, 64v, 70v, 74v, 85v, 109 marg (21); Achilles. Syn Peleusów/ Hetman ludu Greckiego do Troyiey. Mącz 2c, 89c, 96a, 197c, 204b, 227d, 299d; OrzQuin R4; RejPos 22, 217v, 343; RejZwierc 201 [2 r.], 206v; BudBib 1.Reg 26/5, 2.Reg 23/19, 24/2, 1.Par 27/5, Judith 6/2 (9); PaprPan kt; StryjKron 432; ZawJeſt 12, 14; Calep 803b, 1083b; OrzJan 37; A gdy ſię ftáráli iákoby go zábić/ przyszła wieś do Hetmáná roty (marg) wļ: Tyściaczniká. (–) WujNT Act 21/31, Act 28/16 marg; SkarKazSej 689b.

hetman od kogo = nad kim (1): Pius czwarty [...] został Márgrábię/ zebrał wielkie pieniadze/ [...] gdy był Hethmánem od Florentskich/ przećiw Henrykowi Fráncuſkiemu krołowi BielKron 239.

*hetman u kogo = dowodzący kim (2): Archanes wtory hetman v Turkow. MiechGlab *6; Calep 1083b.*

hetman komu = dowodzący kim (2): Nálazł ſie wnet Hethman woyſku žydowskemu málucžki Dawidek RejPos 167, 167.

hetman nad kim (17), nad czym (5): Wten czás Darius Ceſárz [...] rozrządziſzy pięć ſeth hetmánow nád fwemi vfy/ przyciągnąwſzy położył ſie nád rzeką Tygrys. HistAl E4; Leop Gen 26/26, 4.Reg 25/26; BibRadz Num 1/16, Ios arg, 2.Reg 4/2, 1.Par 12/20, 2.Par 32/6, 1.Mach 11/70; Ten potym Tytus Lárgius wybrał Hetmáná nád Rycerſtwem Káfyufá BielKron 106v, 246v; Decarchus, [...] Dzieſiątnik Hetman nád dziesiątkiem miaſt álbo Rot/ Rotmiſtrz. Mącz 79a, 156c, 240a, 463d; BudBib 2.Reg 4/2; PaprPan Hh4v; StryjKron 406; Calep 170b, 494a, 511a, 1009b.

*W połączenniu z przymiotnikiem od nazwy kraju, narodu, miasta lub z nazwą kraju [w tym: z przymiotnikiem (98), z rzeczownikiem (3); hetman + przydawka (80), przydawka + hetman (21)] (101): FalZiol IV 34b; BielŻyw 12, 116; MiechGlab *8, **, **2, **4, 16; LibLeg 10/146; KromRozm III E6; Leop 1.Mach 2 arg; SZkánderbek Aſzemleká z woyſkiem gdy pogromiļ/ Tureckiego Hetmáná/ áz do miáſta goniļ. RejZwierz 21v, 13 [2 r.], 17, 19v, 28v [2 r.], 32v (21); Ten [Baldwinus wtóry] poimał Gazym Turká/ Hetmáná málę Azyey BielKron 178v; Hetmánowi Moſkiewskiemu zdáło ſie być lepiey gdy ſie rufzy s fwego mieyſcā ná infíze BielKron 411, 9, 99v, 100v, 113, 130v (24); KwiatKsiąż N; Mącz 63b, 106a, 209b, 285b, 291c, 309b; GórnDworz G4; RejZwierc 23, 60v, 64 [2 r.], 149 [3 r.], 149v [2 r.] (13); PaprPan F3v, G, P2v, Q, Q3v (10); SkarŻyw 62; StryjKron 26 [2 r.], 51, 175, 406 marg, 577, 772; Phil C3, H2, I3 [2 r.], P3; á Náámáná Syryey hetmáná bogátego/ [prorok Helizeusz] [...] przypuścić do śiebie/ [...] niechciał SkarKaz 416a.*

*W połączenniu z imieniem i nazwiskiem [w tym: + hetman (301), hetman + imię (82)] (383): HistJóz A3; FalZiol IV 34b; BielŻyw 12 [2 r.], 116; MiechGlab *6, *8, **, **2 [2 r.], **4 (14); LibLeg 7/100v, 9/54 [2 r.], 10/146; RejJóz B8; KromRozm II 14v; KromRozm III E3; LubPs S6, gg6; RejWiz 155v; Leop Gen 21/22, 33, 26/26, Iudic 20/18, 2.Reg 24/2 (13); RejZwierz 13 [2 r.], 17, 19v, 28v [2 r.], 32v [2 r.] (22); BibRadz Gen 21/22, 32, Ex arg, 1.Reg 26/5, 2.Reg 8/16 (18); OrzRozm N3v; Roſkazał tedy krol [Dawid] Amazye Hetmánowi drugiemu ftánac̄ trzeciego dniá ludu Iudá. BielKron 73, 9, 10v, 14, 16v, 28 (135); Mącz 2c, 63b, 89c, 106a, 209b (9); OrzQuin T4; GórnDworz G4 [2 r.], H2v, L5, Z2v; HistRzym 126v, 127, 131v [2 r.]; RejPos 13v, 22, 27, 127 [2 r.], 301 (14); RejZwierc 60v,*

64 [2 r.], 149 [3 r.], 149v [2 r.], 154 (21); *BielSpr* 56v; *BudBib* 1.*Reg* 26/5, 2.*Reg* 24/2, 1.*Par* 27/5, 7, 8 (11); *BialKaz* L4v; *PaprPan* A3v, Dv, F3v, G, I3 (23); Metellus Hetman przeciwko Iugurcie od Rzymian do Numidyey będąc posłan *ModrzBaz* 112, 42, 60v [2 r.], 112; *ModrzBazStryj* ¶2v; *SkarJedn* 136; *KochOdpr* D3; *KochPs* 125; *SkarŻyw* 62, 86, 187 [2 r.], 500, 559, 593; *StryjKron* 26 [2 r.], 36 [2 r.], 41 [2 r.], 51 [3 r.], 66 (29); *CzechEp* [377] [2 r.], [378], [389]; *KochJez* A4v; *PudlFr* 70; *GórRozm* A2v; *ZawJest* 4, 11; *ActReg* 182; *Phil* F [2 r.], H2, I3 [2 r.], M, P3; *OrzJan* 26, 37, 66; *LatHar* 326; *WujNT* *Act* 24/7, 22, s. 514; *WysKaz* 43; *SkarKaz* 385a, 416a; *SkarKazSej* 667b, 689b; *KlonWor* 7.

W połączeniach szeregowych (9): Y przykázał Sálomon wſtornkiemu ludu Ifráelfkiemu/ Hetmánom/ y Sethnikom/ y Wodzom y Sędziom wſyfthkiego Ifráelá/ y Kxiążętom fámiliey [*tribunis et centurionibus et ducibus et iudicibus omnis Israel, et principibus familiarum*]/ (aby z nim iácháli) *Leop* 2.*Par* 1/2; *BielKron* 187v; Poſtánowi ie też ſobie hetmány/ y tyſiącžniki/ y pięćdziesiątniki [*principes milium, et principes quinquaginta (marg) ante currum ponet sibi tribunos, et quinquagenarios (-)*] *BudBib* 1.*Reg* 8/12, *Deut* 1/15, 1.*Par* 26/26, 27/1, 2.*Par* 1/2, 25/5; *BudNT* *Mar* 6/21.

W przecistawieniu: »hetman ... żołnierz« (1): Skrzyniá Boża/ y Izráelczycy/ y Zydowie wnamiećiech mieškáia: Hetman y żołnierze [*imperator et milites*] pod niebem oboz máią *ModrzBaz* 113v.

W charakterystycznych połączeniach: *hetman biegły, bogaty, chytry* (2), *cnotliwy* (a. *wysokiej cnoty*) (3), *cny* (2), *dobry (lepszy)* (5), *dzielny* (2), *dziwny, godny* (2), *gorny, groźny, łaskawy, mądry* (a. *wysokiej mądrości*) (3), *mężny* (7), *mocny* (3), *nieprzyjacielski* (4), *nieumiejętny, okrutny* (3), *przedni (na)przedniejszy* (7), *pyszny* (3), *sławny* (29), *sprawny* (4), *srogi* (5), *stary (starszy)* (5), *święty* (2), *udatny, urodziwy, waleczny* (3), *wielki (większy) [= sławny]* (19), *zacny* (15), *zły, zmyślny, znamienity* (2).

Wyrażenia: bibl. »hetman drabski« (1): przyſzedł Newuzárádán hetman drabški [*princeps laniorum*] (marg) Albo Zolnierzski/ iakoſmy indzie przełożyli. (–)/ ktory ſtał przed królem Bawelfkim w Ierufzalimie. *BudBib* *Ier* 52/12.

»hetman morski, nad morską armatą, armaty« = *navarchus Calep, Cn; dux praefectusque classis, praepositus classi, trierarchus, triremis gubernator Cn* [szyk 5 : 1] (4 : 1 : 1): *LibLeg* 9/54, 10/67; *Calep* 690a; pokaże to Livij et Flori de geſtis Romanorum testimonio, [...] tego Libona być Hetmanem Morſkim opisuie z ſtrony Pompeiuſowej *StryjKron* 41, 66, 602 marg.

»hetman nadworny« = *princeps laniorum PolAnt* (2): Fáráon [...] dał mię był pod ſtraſz do domu Hetmáná nadwornego *BudBib* *Gen* 41/10, *Gen* 41/12.

»na(j)wyższy, napi(e)rwszy hetman« = *tribunus militaris Mącz; imperator Calep; princeps militiae PolAnt* [szyk 13 : 3] (14 : 2): *MiechGlab* 59; *BibRadz Iudith* 13/18; *BielKron* 116v, 178, 215v, 278v, 279v; *KwiatKsiąż N* [2 r.]; *Mącz* 463d; *HistRzym* 126v; *BielSpr* 29; Owo głowá Holofernowá/ nawyſzſego Hetmáná wojsk Afſyriiskich [*principis militiae Assyriorum Vulg*] *BudBib* *Iudith* 13/18 [19]; *SkarŻyw* 500; *Calep* 511a; *GórTroas* 64.

»hetman polny« (1): tego [*Judasa Machabejczyka*] mieycie Hetmánem polnym [*princeps militiae*] *Leop 1.Mach 2/66.*

»hetman rycerstwa, nad rycerstwem, ludu rycerskiego« = *dux militum, princeps exercitus Vulg; princeps militiae PolAnt* (3 : 3 : 1): *Leop Gen 26/26, 2.Reg 24/2, 4.Reg 25/26*; y zámordował ie mieczem/ [...] Abnerá [...] y Amázę syná Ietherowego hetmáná rycerstwá Iudskiego. *BibRadz 3.Reg 2/32; BielKron 106v, 279v; BudBib 2.Reg 24/2.*

»hetman wodny, wojska nawodnego« = *dux et praefectus classis Mącz, Cn; navarchus, praepositus classi, trierarchus, triremis gubernator Cn* (3 : 1): Solimánnus Turek wyprawił Bárbárosę Hetmáná wodnego przeciw miasteczkowi Kástellánowum wodą *BielKron 191v, 228v, 389v; Mącz 96a.*

»hetman wojenny« [szyk 1 : 1] (2): Modo a nostris imperatoribus subacti, [...] Iuż od naszych Hetmánów wojennych obyczáym podbići *Mącz 227d; ZawJeft 6.*

»hetman wojska, nad wojskiem, wojsku« = *dux exercitus a. exercitum a. militum Mącz, Calep, Vulg; praefectus exercitus PolAnt, Calep; princeps exercitus a. in exercitu PolAnt, Vulg; imperator, strategus Calep, Cn; hyparchus Calep* (25 : 6 : 1): *Leop Gen 21/22, 33, Ex 14/7, Iudic 20/18, 2.Reg 24/4, 4.Reg 25/23*; Po Achitrofelu był Ioiádá syn Bánáiašzow y Abiáthar/ A Hetmánem wojiská Krolewskiego Ioáb. *BibRadz 1.Par 27/34, Gen 21/22, 32, Num 1/16, 31/14, 1.Reg 26/5 (12); BielKron 64v; Mącz 197c; RejPos 167; BudBib 1.Reg 26/5, 1.Par 27/5, Judith 6/2, 13/18; PaprPan Hh4v; StryjKron 432; HYPARCHVS Praefectus provinciae vel exercitus, cuius potestas et auctoritas superiorem potestatem agnoscit – Starosta powiatowy, item, hetmán nad wojskiem. *Calep 494a, 511a, 1009b; OrzJan 37; WujNT Act 28/16 marg.**

Szeregi: »(tak) krol i (abo, albo, jako i) hetman« (10): *BibRadz 1.Mach 6/57, 60; RejAp 68, 162v; kiedy by sie byli Rzimiánie/ Alexánder wielki/ Hánnibál/ y ini sławni krolowie/ ábo Hetmáni ná te rzeczy wſzytki oglédáć mieli/ nigdyby byli ku onej wielkiej sławie/ y wywyſzleniu nie przyſzli. GórnDworz Ii3v; PaprPan Ff2, Ff2v žp; GórnTroas 6, 7, 64.*

»krol, książę, hetman« (3): gdzye oto Anyoł wſtapiwszy ná ſlońce zwoływa ptakow powietrznych aby [...] požárli ciálá pomordowane krolow ksiąžąt hetmánow *RejAp 163, 163v; GórnDworz Q7.*

»hetman, (albo, i, a) książę« = *dux et princeps PolAnt* [szyk 7 : 7] (14): *LubPs S6, gg2v; BielKron 100v, 124v, 201v, 278v; KwiatKsiąż O4v; Fornix, etiam dicitur arcus triumphalis, Nieyákie zálonione budowánie ná xtałt sklepu vczinione Hetmánowi álbo xiążęciu po otrzimaniu zwicięſtwá ku czci. Mącz 134c, 225b; RejAp 82v; RejPos 343; BudBib Esth 3/12, 1.Mach 14/47; StryjKron 432.*

»hetman ani obrońca« (1): Bo ták mowili niemáiac żadnego Hetmáná áni obrońce [*principem, et adiuvantem*] *BudBib 1.Mach 12/54.*

»hetman albo najwyższy porucznik« (1): legato, Hetmánowi álbo naywiſzszemu porucznikowi. *Mącz 463d.*

»rotmistrz albo (i, abo) hetman« [szyk 6 : 3] (9): *FalZiol II 9a; Wywiodł potym Ioiádá kápłan rotmistrze y Hetmány [*centuriones et praefectos exercitus*] mowiąc im BibRadz 2.Par 23/14; Chiliarchus, [...] Rotmistrz/ álbo Hetman máyac pod sobą tyliąc zołnierzów/ apud Latinos Tribunus est. Mącz 51c, 204b, 299d, 463d; SkarŻyw 187; Calep 803b; PowodPr 62.*

»sędziak i (albo) hetman« [szyk 3 : 1] (4): Z Dámášzku Hetmáná álbo Sędziyaká [*król Baldwinus III*] wielekoć pod láme mury mieyskie gonił. *BielKron* 178v; *SkarŽyw* 558 [2 r.]; *SkarKazSej* 689b.

»hetman i (albo, a, abo) sprawca« [szyk 6 : 2] (8): *RejPos* A4; bo gdyby swoi znali po Hetmánie álbo innych Sprawcách iákie wątpienie w potkaniu/ przedkoby pirzchneli wſzyſcy. *BielSpr* 26v, 16, 17, 26, 26v [2 r.]; IOzue zpokolenia Ephráim/ ſługá był y napierwſzy ſpráwcá y Hetman Moyžeſzow *SkarŽyw* 500. [*Ponadto przy innym szeregu 1 r.*].

»starosta albo (i) hetman« (2): *BielKron* 192; vcžynili go [*Zopirusa*] wnet Stároſtā y Hetmánem/ á on pothym powoli miáſto Dáriuſowi podał. *RejZwierc* 45.

»starszy i hetman« (1): Ia yeſth wezir wielky [...] Czeſarza yego m. roſzkazanya. Starſſi y Hethman Imbrahimbaſſa. *MetrKor* 46/117v.

»wodz, (albo, a, i) hetman« [szyk 7 : 5] (12): Y poſtał Pan Aniołá ktory wytrácił wſzytki mocarze w woyſcze y wodzá y Hetmáná [*et ducem, et principem*] w obozie Krolá Afíyriyſkiego *BibRadz* 2. *Par* 32/21; *BielKron* 31v, 55v, 248v; *Mącz* 265a; *RejPos* 324; *BielSpr* 13v, 18, 18v, 30; *StryjKron* 406; *Phil M.*

W przen (1) : Konſtantin Kiążę Oſtrowſkie [...] Oſtawił był dwu synu/ Ilgi vmárł młodo/ Zoſtał iefzcze Bázyli/ [...] Bo iuż tego Hetmánem/ cnotá vcžynilá. *RejZwierz* 91v.

2. *Sprawujący rządy cywilne, zwierzchnik, pan; praelatus PolAnt; magister a. praefectus (apparitionis a. apparitorum a. lictorum) Cn* (8) : Bo Koleryk wnet z myſlą ſwą wzgorę wyleći/ wnet chce być hetmánem/ á choć nic nie máſz przedſię ſie ſobie pánem zda. *RejZwierc* 3v; Y przyprowadzili Hetmánowie [*praelati*] ná obnowienie ołtarzá/ [...] dary *BudBib Num* 7/10.

Wyrażenia: »hetman miejski, miasta« = *princeps civitatis PolAnt* (2 : 1): ktore [*znaki*] Hetman Mieyski/ álbo ten ná ktorego then vrząd oſobliwie przynależy/ ze dwiemá z Rády często opátrować powinien *GroicPorz* b4; *BielKron* 190v; *BudBib* 4.Reg 23/8.

»ſwiata wſytkiego hetman« (1): Ale kto ſie tym [*namiętnoſciom*] vviéźdź nie dał, więtſzym ten pánem, niž ów, co ſwiátá wſytkiego Hetmánem. *GosłCast* 6.

»[nad czym] wierzchni hetman« (1): A wſzákžebym ia nie rad w herbie miał Cygáná Choćby też nád tą Rotą wierzchniego Hetmáná *KlonWor* 8.

Szereg: »kiążę i hetman familiej« (1): ſtalo ſie že offiárowáli Kxiążęthá Iſráelfcy/ y Hetmani Fámiliey [*principes Israel et capita familiarum*] ktorzy byli nád káždym pokoleniem/ [...] dary przed Pánem *Leop Num* 7/2.

3. *Figura szachowa: królowa* (2) : Wſytká ſie ſpráwa ogląda ná ſtole. Iáko dwá Krole przećiw ſobie ſiędą/ [...] Ten wygra/ przy kim dobry Hetman ſtoi. *KochSz* A2, B2.

Synonimy: 1. *jeneral, kampiduktor, wodz; a. wojewoda;* 2. *jeneral.*